

UWE FLICK

*Projektowanie badania jakościowego*Wydawnictwo Naukowe PWN SA,  
Warszawa 2010, s. 206*(Robert Staniszewski)*

Prowadzenie badań w naukach społecznych, w tym politologii w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat charakteryzuje się coraz większą różnorodnością. Pojawiające się postulaty nakłaniające do jednolitego definiowania istoty nauk politycznych, a co za tym idzie przyjęcia zunifikowanego stanowiska ontologicznego oraz epistemologicznego okazały się nie realne. Politologia dwudziestego pierwszego wieku to różnorodność zarówno w identyfikacji zakresu przedmiotowego polityki, jak również doborze metod oraz analiz, które mogą być stosowane w obrębie tej nauki.

Przyjmując za punkt wyjścia odrębne paradygmaty ontologiczne tj. dotyczące tego, co jest przedmiotem poznania oraz jaka jest natura polityki, jak również odrębne paradygmaty epistemologiczne determinujące stanowisko badacza w zakresie wyboru

sposobu oraz środków orzekania o rzeczywistości możemy dokonać podziału empirycznych metod badawczych stosowanych w naukach politycznych na ilościowe oraz jakościowe.

Metody ilościowe, które dominowały w politologii szczególnie w dwudziestym wieku stawiają sobie za cel analizowanie zjawisk politycznych (opisywanie i wyjaśnianie zachowań) poprzez konstruowanie modeli związków przyczynowych, zakładając a priori możliwość wystąpienia zależności pomiędzy dwoma zmiennymi (zmienna zależna vs. zmienna niezależna). Zaistniała sytuacja była efektem dominującego w naukach społecznych paradygmatu pozytywistycznego. Identyfikacja czy dana zmienna determinuje inną, czy też jest z nią powiązana oparta jest na tabelach oraz tabulacjach krzyżowych. Jedną z najpopularniejszych metod staty-

stycznej estymacji i wyznaczania linii trendu na podstawie zbioru danych w postaci par liczb stosowanych w politologii jest tzw. model najmniejszych kwadratów. Wraz z rozwojem technologii w badaniach ilościowych pojawiły się także inne formy estymacji takie jak np. *estymatory bootstrapowe*.

W ramach badań ilościowych możemy wprowadzić dychotomiczną systematykę, która dzieli je na badania ankietowe oraz wywiady zestandaryzowane (kwestionariusze). Najczęściej stosowanymi technikami ankietowymi są: ankietę pocztową, audytoryjną czy prasową. W przypadku wywiadów zestandaryzowanych orzekanie o zjawiskach politycznych realizowane jest w oparciu o techniki tradycyjne, takie jak wywiad kwestionariuszowy (*Paper and Pencil Interviewing*), czy zestandaryzowany wywiad pogłębiony, jak również techniki, które powstały wraz z rozwojem nowoczesnych technologii tj. wywiad osobisty ze wspomaganie komputerowym (*Computer Assisted Personal Interviewing*) oraz wspomagany komputerowo wywiad telefoniczny (*Computer Assisted Telephone Interviewing*). Coraz częściej wykorzystywane również w naukach politycznych są badania on-line (*Computer Assisted Web Interviewing*), czyli realizowane przy pomocy kwestionariusza zamieszczonego na stronie internetowej.

Istotną cechą konstytutywną charakteryzująca badaczy akceptujących metody ilościowe jest roszczenie sobie prawa do formułowania generalizacji dotyczących rzeczywistości empirycznej, które są pochodną bardzo dużej liczby zaobserwowanych i powtarzających się przypadków, które stanowią

podstawę do uogólnienia, a tym samym uprawdopodobnienia dowodzonej hipotezy. Tego typu założenie jest negowane przez zwolenników metod jakościowych.

Używane miary przez badaczy ilościowych, oparte przede wszystkim na zestandaryzowanych pytaniach pomijają kontekst społeczny oraz polityczny, eliminują kontekst języka, jak również nie pozwalają określić relacji pomiędzy obserwatorem, a tymi których obserwują. Podstawowym jednak zarzutem stawianym przez badaczy jakościowych jest zwrócenie uwagi na fakt, że struktura związków przyczynowych jest na tyle złożona, że korelacja pomiędzy zmiennymi może być czysto iluzoryczna.

W przypadku badań jakościowych celem jest zrozumienie i interpretacja działań, analiza ludzkich subiektywnych doświadczeń i znaczeń, nie zaś na wyciąganie wniosków na temat związków oraz prawdziwości dotyczących zmiennych statystycznych. Badacz reprezentujący to podejście analizuje świadomych aktorów sceny politycznej, którzy swoim działaniom przypisują subiektywne znaczenie, interpretując sytuację swoją oraz innych.

Zwolennik metod jakościowych ma świadomość ograniczonego zakresu stawianych przez niego hipotez. Należy bowiem pamiętać, że generalizacja wyników analizy, a tym samym orzekanie z części o całości, nie jest uprawomocnione w przypadku wnioskowania opartego na niewielkiej liczbie przypadków. Niemniej jednak możliwość identyfikacji subiektywnych doświadczeń jednostek, czy

małych grup społecznych, poznanie ich opinii, systemu internalizowanych wartości, czy wykorzystywanego języka jest wartością, która na takim poziomie szczegółowości nie jest dostępna w badaniach ilościowych.

Dopuszczalna i w pełni prawomocna, zatem jest różnorodność podejść oraz metod przyjmowanych w naukach politycznych. Łączenie metod badawczych, czyli tzw. triangulacja metodologiczna stosowana w sposób świadomy może prowadzić do możliwie wielostronnej charakterystyki analizowanego zjawiska. Kwestią w tym momencie drugorzędną jest określenie, jaką formę triangulacji zastosować tzn. czy metody badawcze, którymi posługujemy się w realizowanym przez nas projekcie są odrębnymi jego fazami, czy też jedna ze stosowanych metod jest dominująca.

W literaturze, szczególnie polskojęzycznej dość obszernie została scharakteryzowana problematyka dotycząca realizacji badań ilościowych. Badania jakościowe, które przeżywają szczególny rozwój w ostatnich latach zazwyczaj były opisywane jako uzupełnienie tych pierwszych, bądź w ich kontekście. Zmianą tego stanu rzeczy jest cykl serii *Niezbędnik badacza*, wydany przez Wydawnictwo Naukowe PWN, w którym szczegółowo prezentowane są zagadnienia dotyczące projektowania, prowadzenia oraz sposobu analizowania danych jakościowych. *Niezbędnik badacza* to siedem publikacji poczynając od wprowadzenia w świat badań jakościowych, czyli książki Uwe Flicka *Projektowanie badania jakościowego* (2010), poprzez publikacje analizu-

jące kwestie związane ze zbieraniem danych w badaniach jakościowych w odniesieniu do poszczególnych metod tj. Steinara Kvale *Prowadzenie wywiadów* (2010), Michaela Angrosino *Badania etnograficzne i obserwacyjne* (2010) oraz Rosaline Barbour *Badania fokusowe* (2011), kolejne trzy tomy charakteryzują sposoby analizowania danych jakościowych pozyskanych przy wykorzystaniu różnych metod tj. Marcusa Banksa *Materiały wizualne w badaniach jakościowych* (2009) oraz Tima Rapley *Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów* (2010). Ostatnim tomem z serii *Niezbędnik badacza* jest książka Uwe Flicka *Jakość w badaniach jakościowych* (2011), która zajmuje się wartością i trafnością wyników badań jakościowych uzyskanych różnymi metodami.

*Projektowanie badania jakościowego* Uwe Flicka to szczegółowe wprowadzenie w problematykę konstruowania projektu badawczego oraz jego poszczególnych elementów w odniesieniu do poszczególnych orientacji najczęściej występujących w badaniach jakościowych. W książce Autor stara się odpowiedzieć na szereg fundamentalnych pytań, które stawia sobie każdy badacz akceptujący ten sposób orzekania o rzeczywistości tj. w jaki sposób sformułować pytanie badawcze w odniesieniu do konkretnej metody analizy, jak dobrać jednostki do badania, jaki jest cel oraz zakres możliwych do uzyskania generalizacji, mając na względzie ograniczenia charakterystyczne dla metod jakościowych.

Recenzowana książka poza informacjami dotyczącymi całej serii

wydawniczej tj. *Niezbędnika badacza* składa się z jedenastu rozdziałów, słowniczka, bibliografii oraz indeksu nazwisk.

W rozdziale pierwszym Autor odpowiadając na pytanie „Czym są badania jakościowe?” zajmuje się kwestiami definicyjnymi związanymi z tym sposobem orzekania o rzeczywistości, genezą badań jakościowych, zasadami, którymi powinni kierować się zwolennicy badań jakościowych, triangulacją metodologiczną, perspektywami badawczymi występującymi w obrębie tego nurtu oraz epistemologią badań jakościowych. U. Flick odnosząc się do istoty badań jakościowych przytacza definicję Denzina i Lincolna, która sytuje tego typu badania jako „... usytuowaną aktywność, która umieszcza obserwatora w świecie, ... na tym poziomie badanie jakościowe to interpretatywne, naturalistyczne podejście do świata. Oznacza to, że badacze jakościowi badają rzeczy w ich naturalnym środowisku, próbując nadać sens lub interpretować zjawiska przy użyciu terminów, którymi posługują się badani ludzie.” Jednocześnie Autor *Projektowania badania jakościowego* odnosząc się do analizy konwersacji zauważa, że „ogólne” definiowanie istoty badań jakościowych, mając na względzie m.in. ich różnorodność szczególnie w wymiarze epistemologicznym „naturalistyczne vs. interpretatywne podejście do świata”, może być zadaniem bardzo trudnym. Niemniej jednak, możemy mówić, o czymś co U. Flick nazywa naczelną zasadą badań jakościowych, a jest nią odpowiedzialność, która wiąże się z potrzebą dostosowania badań

jakościowych do specyfiki analizowanych przypadków. Przekłada się to m.in. na dobór odpowiedniej metody badawczej, sposób prezentacji oraz ewentualne wykorzystanie wyników badania, a także kreowanie nowych metod badań jakościowych, które pozwolą odpowiedzieć na nowe pytania badawcze. Istotną częścią rozdziału pierwszego są rozważania dotycząca triangulacji metodologicznej. Autor zauważa, że łączenie badań jakościowych z ilościowymi jest konieczne ze względu na specyfikę analizowanego zagadnienia badawczego, które wymaga stosowania triangulacji, jak również aktualnie obowiązującą „modę”. O ile pierwszy przytoczony argument jest w pełni zasadny, o tyle powoływanie się na aktualnie obowiązujące trendy w nauce (pomimo samej prawdziwości spostrzeżenia) nie jest uzasadnione, szczególnie w sytuacji, kiedy na poparcie przytoczonej tezy Autor wskazuje, że jest to sposób na zakończenie sporów metodologicznych, które negowały realizację badań jakościowych jako takich. O wiele bardziej zasadny jest argument odnoszący się do charakterystyki analizowanego problemu, a co za tym idzie odmiennych celów badania będących pochodną przyjętych założeń ontologicznych oraz epistemologicznych, których weryfikacja przy pomocy badań ilościowych nie byłaby możliwa. Rozdział pierwszy to także próba usystematyzowania perspektyw badawczych funkcjonujących w obrębie badań jakościowych. Autor wyróżnia trzy podejścia, które charakteryzują się odrębnymi stanowiskami teoretycznymi, metodami zbierania oraz interpretacji danych. Główne

perspektywy w badaniach jakościowych to: 1) podejścia oparte na punkcie widzenia badanych (stanowisko teoretyczne: interakcjonizm symboliczny, fenomenologia), 2) opisy konstruowania sytuacji społecznych (s.t.: etnometodologia, konstrukcjonizm), 3) hermeneutyczne analizy głębokich struktur (s.t.: psychoanaliza, strukturalizm genetyczny).

Rozdział drugi został poświęcony definiowaniu pytań badawczych, które są pochodną przyjętej perspektywy patrzenia na rzeczywistość społeczną, czyli orientacji ontologiczno-epistemologicznej badacza. U. Flick odnosząc się m.in. do własnej praktyki badawczej związanej z *Profesjonalnymi koncepcjami zdrowia* oraz badań realizowanych przez Glasera i Straussa oraz Rosenthal i Fischer-Rosenthala wyróżnia trzy perspektywy badawcze, które determinują ostateczny kształt stawianych pytań. Pierwsza jest zorientowana na budowanie teorii poprzez wyodrębnienie i zdefiniowanie kluczowego pojęcia, które usystematyzuje, pozwoli zrozumieć i wyjaśnić analizowane zjawisko. Druga perspektywa związana jest z identyfikacją osobistych przeżyć badanych, która powinna umożliwić opracowanie typologii sposobów przeżywania określonego zdarzenia. Trzecia orientacja pozwala zweryfikować jak wiedza teoretyczna jest przyswajana przez osoby objęte badaniem oraz jakim modyfikacjom ulega w trakcie analizowanego procesu. Każda z ww. orientacji może odnosić się do bardzo zbliżonych zagadnień badawczych, niemniej jednak formułowane na gruncie każdej z nich pytania będą różne, a co za tym idzie

powinny zostać opracowane inne, odrębne narzędzia badawcze. Analizując zaprezentowane przez U. Flicka perspektywy identyfikacji rzeczywistości należy wskazać, że formułowane na ich podstawie pytania, dobierane metody oraz w efekcie pojawiające się wnioski można odnosić wyłącznie do analizowanego przypadku, tym samym, budowanie teorii o szerszym zakresie, dotyczącym szeregu zjawisk, nawet pozornie jednorodnych jest nieprawomocne na gruncie badań jakościowych.

Strategia doboru prób badawczych w badaniach jakościowych, sposoby uzyskiwania dostępu do badanych oraz selekcja materiałów zostały przedstawione w rozdziale trzecim. U. Flick za zasadne uważa wprowadzenie terminu „dobór próby” w odniesieniu do badań jakościowych, jak również możliwości formułowania twierdzeń, które będzie można uogólnić poza analizowaną sytuację badawczą oraz osoby objęte badaniem. Autor zwraca uwagę na fakt, że selekcja osób do badań jakościowych przeważnie odbywa się w oparciu o metodę doboru celowego. Jednocześnie odnosząc się do Milesa oraz Hubermana wymienia także inne sposoby doboru takie jak: próbę jednorodności, próbę teoretyczną, dobór celowo-losowy, dobór celowo-warstwowy, dobór mieszany oraz metodę doboru w oparciu o mechanizm tzw. kuli śnieżnej. Istotną decyzją związaną z projektowaniem badania zdaniem Autora jest możliwość doboru prób na kilku poziomach, które odnoszą się do osób i instytucji, doboru przypadków oraz doboru w obrębie przypadków, do-

boru materiałów oraz doboru części materiałów. Przyjmując za zasadne postulaty związane z triangulacją metodologiczną trudno zgodzić się z Autorem, że celem badań jakościowych może być uogólnienie wniosków z badania poza zaobserwowane przypadki. Jednocześnie nie można zaakceptować formułowanej przez niego propozycji stosowania w badaniach jakościowych prób probabilistycznych, które ze względu na przyjęte założenia epistemologiczne dostępne powinny być wyłącznie dla badań ilościowych. Dobór celowo-losowy, czy też dobór celowo-warstwowy stosowany w ograniczonych, co do zakresu badaniach jakościowych nie może mieć zastosowania m.in. ze względu na brak możliwości spełnienia warunków tzw. autentycznej próby losowej tj. symbolicznego bądź fizycznego dostępu do osób objętych badaniem. Jednocześnie trudno zaakceptować zakres stosowanego przez U. Flicka pojęcia „reprezentatywność” w odniesieniu do próby badawczej, które to pojęcie odnosi się do doboru przypadków, które powinny reprezentować zróżnicowane znaczenie, jakie badane zjawisko ma w świadomości i praktyce życiowej badanych osób. Termin „reprezentatywność” należy raczej zastrzec, na potrzeby doboru prób probabilistycznych oraz związanych z nimi badań ilościowych.

W rozdziale czwartym Autor szczegółowo omawia poszczególne elementy projektu badawczego, prezentuje podstawowe schematy badań jakościowych, przedstawia przykłady projektów badań oraz wskazuje na elementy konstytuujące dobry pro-

jekt badań jakościowych. Termin projekt badawczy nie jest powszechnie wykorzystywany, jak to ma miejsce w badaniach ilościowych. Niemniej jednak Autor stara się usystematyzować elementy składowe jakościowego projektu badawczego, będąc jednocześnie świadomym, że nie wszystkie one znajdują odzwierciedlenie w przypadku, każdego realizowanego projektu. Punktem wyjścia każdego projektu jest formułowane pytanie badawcze, które jak wcześniej wskazano jest pochodną orientacji akceptowanej przez badacza. Dopiero w odniesieniu do zdefiniowanego pytania możemy opracować plan badania, który składa się z takich elementów jak: dobór próby, zamierzone porównania, zamierzony poziom generalizacji, jakość badań, odbiorcy i reguły pisania, triangulacja oraz zawężanie zakresu tematycznego badań. Na szczególną uwagę zasługują dwa elementy charakteryzowane przez U. Flicka tj. zamierzone porównania oraz zamierzony poziom generalizacji. W przypadku zamierzonych porównań o ile mamy do czynienia z tzw. pierwszy, drugim, czy trzecim poziomem analizy, które dotyczą konkretnych analizowanych osób lub grup poszukiwanie różnic oraz podobieństw wydaje się być uzasadnione. Trudno jednak zgodzić się z Autorem *Projektowania badania jakościowego*, że generalizowanie wprawdzie ograniczone do wypracowania bardziej systematycznego ujęcia analizowanego problemu oraz rysujących się w nim struktur jest możliwe w przypadku tzw. czwartego poziomu analizy, który dotyczy kontekstów w tym przypadku kulturowych. Postulat łączenia metod

byłyby prawdopodobnie w tym przypadku bardziej zasadny. Tym samym weryfikacja hipotez będących wnioskami z badań jakościowych byłaby weryfikowana za pośrednictwem badań ilościowych. Drugim elementem, do którego należy krytycznie się odnieść jest zamierzony poziom generalizacji. Podnoszenie za Maxwellem podziału na odmienne formy generalizacji tzw. generalizacje wewnętrzne oraz zewnętrzne powoduje, że termin, którego domeną są badania ilościowe jest także wykorzystywany na potrzeby badań jakościowych, co może prowadzić do istotnych rozbieżności znaczeniowych. Raczej należało by użyć w tego typu sytuacji pojęcia wniosek lub wnioski. W rozdziale czwartym Autor proponuje przyjęcie systematykę badań jakościowych opartą na dwóch osiach: osi czasu (od badań retrospektywnych przez migawkowe po dynamiczne) oraz osi, która wyznaczona jest przez studia przypadku oraz badania porównawcze. U. Flick zwraca jednocześnie uwagę, że praktyka badawcza posługuje się kategoriami zarówno z jednej, jak i drugiej kategorii.

U. Flick w rozdziale piątym opisuje uwarunkowania badania jakościowego takie jak czas, fundusze oraz potrzebne umiejętności. Charakteryzuje także wyzwania, które mogą utrudnić, czy wręcz uniemożliwić realizację projektu badawczego w terenie. Przygotowując projekt zarówno w obrębie badań ilościowych jak i jakościowych, nie sposób pominąć kwestii finansowych, bez których jakiegokolwiek działanie badawcze nie byłoby możliwe. W przypadku badań jakościowych

struktura kosztów jest w dużej mierze zbieżna z badaniami ilościowymi, co nie oznacza że badania te są porównywalne ze względu na wysokość budżetu, który należy pozyskać.

W rozdziale szóstym Autor prezentuje zagadnienia związane z jakością badań jakościowych oraz przedstawia w tym samym kontekście kwestie etyczne – rozdział siódmy. Jakość realizowanych projektów zdaniem U. Flicka powinna być weryfikowana na każdym z trzech etapów badania jakościowego tj. etapie planowania, przeprowadzania i upubliczniania wyników. O jakości zrealizowanego projektu świadczą takie elementy jak: świadomy wybór określonej metody lub schematu badawczego (niearbitralność), wielokrotna weryfikacja przyjętej metody badawczej pod kątem analizowanego problemu (adekwatność) oraz otwarty na różnorodność analizowanego obszaru umysł badacza. Projektując badanie jakościowe należy mieć na względzie także kwestie etyczne, które mają znaczenie na każdym etapie procesu badawczego. Refleksja etyczna jak pisze Autor przekłada się na konkretne decyzje związane z realizowanym projektem, jest ważna zarówno podczas przygotowywania badania jakościowego, kiedy staramy się określić, czy realizowany przez nas projekt jest istotny (wniesie coś nowego), jak również podczas definiowania, kto ma być jego uczestnikiem oraz przez kogo ma zostać zrealizowany. Kwestie etyczne odnoszą się również do formułowanych pytań badawczych, zdobywania dostępu i doboru próby, zbierania danych, analizy danych

oraz pisanie, uogólnienia i informacji zwrotnej.

Rozdziały od ósmego do dziesiątego dotyczą charakterystyk najważniejszych metod wykorzystywanych w badaniach jakościowych. W rozdziale ósmym Autor opisuje metody zbierania danych werbalnych przy wykorzystaniu wywiadów oraz grup fokusowych, w rozdziale dziewiątym omawia specyfikę etnografii, obserwacji oraz metod wizualnych, rozdział dziesiąty dotyczy podstawowych strategii analitycznych takich jak kodowanie i kategoryzacja, analiza konwersacyjna, dyskursu i dokumentów. Każda z ww. metod została scharakteryzowana w odniesieniu do trzynastu aspektów projektowania badania, takich jak: perspektywa badawcza, teoria, pytania badawcze, dobór próby, porównania, generalizacja, triangulacja, jakość, pisanie, schemat podstawowy, zasoby, wyzwania oraz problemy etyczne. Uzupełnieniem charakterystyk jest wskazanie konkretnego przykładu będącego egzemplifikacją omawianej metody badawczej.

Ostatni, jedenasty rozdział jest podsumowaniem publikacji, poza przypomnieniem metod i schematów podstawowych stosowanych w badaniach jakościowych Autor zapoznaje czytelnika z aspektami projektowania badań oraz wskazuje na główne kwestie dotyczące pisania konspektu badań.

Książka U. Flicka *Projektowanie badania jakościowego* jest niewątpliwie istotną monografią, która podejmuje kluczowe kwestie związane z projektowaniem tego typu badań. Tytuł publikacji sugeruje, że mamy do czynienia

z jednym, konkretnym badaniem jakościowym, co nie jest precyzyjne mając na względzie różnorodność stosowanych w obrębie badań jakościowych metod, a co za tym idzie odrębność perspektyw badawczych. Autor w sposób systematyczny oraz fachowy przybliży poszczególne elementy planowania konkretnego projektu badawczego realizowanego przy wykorzystaniu najbardziej powszechnych metod stosowanych w badaniach jakościowych. *Projektowanie badania jakościowego* jest wprowadzeniem do pozostałych publikacji wydanych przez Wydawnictwo Naukowe PWE w serii *Niezbędnik badacza*, a tym samym nie rości sobie prawa do szczegółowej i dogłębnej charakterystyki poszczególnych metod jak również analizy danych uzyskanych w wyniku badań jakościowych. Niewątpliwą zaletą publikacji jest łączenie aspektów teoretycznych z praktyką badawczą Autora, który wydał szereg prac z zakresu metodologii badań jakościowych, jak również realizował, bądź koordynował wiele projektów badawczych w tym m.in. *Profesjonalne koncepcje zdrowia*, czy *Zdrowie bezdomnej młodzieży*. Czytając książkę U. Flicka trudno zgodzić się ze wszystkimi stawianymi przez niego tezami, jak również trudno zaakceptować znaczenie wszystkich, definiowanych przez niego terminów. Na szczególną uwagę zasługuje przytoczona w niniejszej recenzji polemika w kwestiach dotyczących doboru prób badawczych w badaniach jakościowych oraz stosowania pojęcia reprezentatywność, jak również problem uogólniania wyników badań jakościowych na różnych poziomach

generalizacji. Niniejsza publikacja jest bardzo ważnym wkładem w metodologię badań społecznych, w tym politologicznych, a dla zwolenników metod ilościowych może to być niezwykle przydatne źródło informacji,

które wprowadzi w świat badań jakościowych, a tym samym przyczyni się do wzmocnienia paradygmatu triangulacji metodologicznej.

*Robert Staniszewski*